

Maie Tuulik: "Meil on hindamine käibele läinud kitsa mõistena: selle all mõistetakse tavaliselt sõnalist hinnangut (kiitev/laitev) või numbriliste hindepallide panemist (koolihinded)."

Kuidas võetakse väärtusi omaks

Maie Tuulik
Pedagoogikadoktor

Hindamise üldine strateegia ei peaks olema lapsele tema küündimatuse ja saamatuse demonstreerimine, vaid tugevate külgede leidmine, toetamine, julgustamine ja ergutamine.

Väärtustada saab vaid hinnangulise tegevuse kaudu. Kui me jõuame tunnetusprotsessis tõdemuseni, missugused on asjad, nähtused, sündmused, nii nagu nad on, siis samaaegselt kulgev hindamisprotsess annab samadele asjadele meie jaoks tähenduse. Psühholoogid nimetavad tunnetuse meid huvitavat aspekti afektiivseks ehk emotsionaalseks; psüühilised protsessid pole ainult tunnetuslikud, vaid ka afektiivsed, emotsionaal-tahtelised. Need ei väljenda ainult teadmisi nähtustest, vaid ka suhtumist neisse. Tunnetus sisaldab alati kas vähemal või rohkemal määral kahe vastandliku komponendi ühtsust: teadmised ja suhtumine, intellektuaalne ja afektiivne.

Isiksuslik mõte on mõiste, mis näitab

nähtuse tähendust konkreetse isiksuse jaoks. Sotsioloogid ja sotsiaalsühholoogid kasutavad *attitude* mõistet (otsetõlkes 'suhtumine, hoiak'). Isiksuse dispositsiooniline struktuur püüab suhtumisi astmestada: madalaim aste on elementaarsed fikseeritud hoiakud/seadumused, sellest kõrgem on sotsiaalsete hoiakute süsteem, järgneb üldine huvide suunduse tasand ning kõrgeim – väärtusorientatsiooniline tasand. Kokkuvõtvalt võime tõdeda, et nimetagem protsessi, mille tulemusena toimub väärtustamine, kuidas tahes, tegemist on alati subjekti hinnangulise tegevusega.

Meil on hindamine käibele läinud kitsa mõistena: selle all mõistetakse tavaliselt sõnalist hinnangut (kiitvat või laivat) või

numbriliste hindepallide panemist (koolihinded).

Hinnangulise tegevuse vormid

Emotsioonid

Emotsioonid on hinnangulise tegevuse (hindamise) kõige esmane, vahetu ja spontaanne vorm. Emotsioonide tekkeks on hädavajalikud ja küllaldased alati ning ainult kaks faktorit (kõik muud faktorid võivad põhjustada vaid emotsioonide variatiivsust):

- vajadus (tarve),
- selle vajaduse rahuldamise tõenäosus (võimalikkus).

Emotsioone võime määratleda kui aktuaalse vajaduse ja selle rahuldamise

võimalikkuse peegeldust (tunnetust), millele antakse hinnang kas geneetilise või varasema individuaalse kogemuse alusel – s.o emotsioonid on loomult hinnangulised ja kuigi nimetatakse veel emotsioonide ümberlülitavat, kinnistavat ja kompenseerivat funktsiooni, on meil seni kõige rohkem tähelepanu juhitud just viimasele. See tähendab emotsioonide teket ja vajadust olukordades, kus informatsiooni jääb väheks. Põhjust emotsioonide õiget tähendust alahinnata on andnud ka see, et paljud juhtivad filosoofid (M. Kagan, N. Drobnitski) on ikka ja jälle rõhutanud: teaduslik tunnetus on tunnetuse kõrgeim aste, emotsioonid näitavad vaid seda, et me pole argimõistuse tasandil kõrgemale tõusnud. Ehk teisisõnu – emotsioonid näitavad meie tunnetuse piiratust, küündimatust. Ilmselt on niisuguste väidete aeg lõppenud, üha enam tunnistatakse teadust kui vaid üht maailma tunnetamise vahendit, mis ei ole kunstilise ja religioosse tunnetuse suhtes midagi ülimalt, vaid üks võimalus teiste seas.

Kui väärtustamine on võimalik vaid hinnangulise tegevuse kaudu ning emotsioonid on hinnangulise tegevuse esmane vorm, on selge, et väärtustamine ei ole võimalik ilma emotsioonideta. Emotsioone ei tohi samastada endast välja minekuga, seisundiga, mis ei allu mõistuse kontrollile (afektid, tungid, ihad). Emotsioonid on eelkõige sisemine läbielamine, kaasaelamine, omaksvõtmine või ärapõlgamine. Emotsioone taunides ja neist igal juhul hoiduda püüdes võime küll saada teada uusi fakte, omandada uusi oskusi, kuid need jäävad meile surnud, tähenduseta faktideks.

Verbaalne hindamine

Verbaalsed ehk sõnalised hindamise vormid on teine suur alarühm. Hinnang võib sisalduda sõnas eneses (hea, halb), aga ka sufiksiste süsteemis: kui näiteks *mees* on hinnangust vaba, siis *mehike* enam mitte. Keele hinnanguline külg väljendub selgelt epiteetidest, võrdlustest, metafooridest, hüperboolidest jne. Verbaalse hinnanguvormi põhiühik on lause, otsustus.

Eraldamaks hindamist sellest, mis pole hindamine, soovitatakse *kirjeldamise-hindamise* vastandamist. Deskriptiivsed, kirjeldavad laused (neid nimetatakse

se ka informatiivseteks, faktilisteks, tunnetuslikeks) vastandatakse hinnangulistele lausetele. Hinnangulised laused räägivad sellest, mida inimene peab väärtuslikuks, mida halvaks ja mille suhtes ta on ükskõikne.

Mitteverbaalsed hinnanguvormid

Mitteverbaalsete ehk käitumuslike hinnanguvormide hulka kuuluvad intonatsioon, poos, vaade, näostid, miimika, liigutused, aga ka ruumilise distantsi valimine hinnangu väljendajana. Igasuguse konkreetse tegevuse, asja, nähtuse jms juures on käitumuslikuks hinnanguvormiks ka olemasolevad tingimused ja vahendid, mis eraldatakse tegevuse sooritamiseks, ning materiaalne ja moraalne tasustamine tegevuste tulemuste alusel.

Internaliseerimine

Väärtuste omaksvõtmise protsessi nimetatakse mitmeti: sotsialiseerimine, interioriseerimine, internaliseerimine. Sisuliselt tähendab see sotsiaalse kogemuse muutmist inimese sisemise regulatsioonimehhanismi elemendiks, isiksuse aktiivsust ja tegutsemist mõjutavaks jõuks. Kuidas see protsess toimub, selle kohta on esitatud erinevaid teaduslikke teooriaid. Pedagoogikateadlaste arvates võib probleemi käsitleda kahest lähtekohast. Esimest väljendatakse järgmise ahela näol:

TEADMISED — VEENDUMUSED — KÄITUMINE — HARJUMUSED.

Muidugi võib ka siin esineda lahknevusi rõhuasetuses – missugust ahela lüli pidada kõige olulisemaks –, ometi on kõigi erinevuste juures ühendavaks jooksiks teadmiste ja teadvustatuse ning emotsionaalse läbielamise ja käitumusliku komponendi rõhutamine.

Teise lähtekoha esindajad vaatlevad internaliseerimist kui aktiivses tegutsemises uute vajaduste ja motiivide tekki-

MOTIIV → EESMÄRGIPÄRANE TEGUTSEMINE → UUED MOTIIVID.

Kumb lähtekoht on õige? Kõigepealt öelgem, et vaatamata arvukatele uurimustele, pole osatud anda selget vastust küsimusele – mida omaks võetakse (internaliseeritakse) ja kuidas see protsess toimub. Kasutatakse erinevaid mõisteid, ühest tõlgendust neil sageli pole, mistõttu iga uurija võib anda ühele

või teisele mõistele oma sisu. Nii tulebki välja, et on põhjalikud uuringud motiivide, eesmärkide, tegevuse, veendumuste, harjumuste, teadmiste, emotsioonide jms kohta, ent tervikpilt puudub.

Leedu professor B. Bitinas on internaliseerimisprotsessi mõistmisel lähtunud V. Jadovi dispositsiooniteooriast. Ta vaatleb samaaegselt nii vajadusi kui situatsiooni (tingimusi), kus vajadusi rahuldatakse. Ometi on ka tema pakutud lahendust keeruline jälgida, sest ta on ühele ja samale mõistele andnud mitu sisu. Näiteks on hoiakud (*ustanovka*) internaliseerimise vormideks (teadvustamata vorm), samal ajal on nad ka sisetamiseks determinantideks, s.o tegelikeks motiivideks, internaliseerimise tulemuslikkuse põhifaktoriteks. Erinevates teooriates kasutatud põhimõisted on järgmised: *vajadused, hoiakud, veendumused, teadmised, situatsioon, emotsioonid, suhtumine, positsioon, väärtusorientatsioon*.

V. Jadovi järgi saab vajadusest ja situatsioonist lähtuvalt eraldada kolm dispositsioonilist struktuuri:

- **esimesel tasandil** on fikseeritud hoiakud, mis moodustuvad bioloogilistest vajadustest esemelises situatsioonis;

- **teiselt tasandil** on sotsiaalsed hoiakud (*attitude*), mis moodustuvad sotsiaalsete vajaduste ja vastava olukorra koosmõjul, näidates nii kognitiivset, emotsionaalset kui ka käitumuslikku reageerimisvalmidust (positiivset, negatiivset, neutraalset);

- **kõige kõrgem tasand** on väärtuste orientatsiooni tasand – see on kõrgemate sotsiaalsete vajaduste ja tegevuse üldiste sotsiaalsete tingimuste koostöö tulemus.

Internaliseerimisprotsessis võibki analüüsi lähtealuseks võtta vajaduste ja situatsiooni koosmõju, millest tulenevalt saaksime hoiakud (esimene tasand), suhtumised (*attitude* – teine tasand) ja väärtuste orientatsiooni (veendumused, positsioon – kolmas tasand). Kõiki kolme tasandit võime iseloomustada ka üheainsa sõnaga – kogemused. Ent kogemused saadakse mitte üksnes isiklike läbielamiste kaudu – kogemusi ja hoiakuid võib omandada teadmiste kaudu.

Teistpidi on teadmised seotud vajadustega – uued tekivad vaid siis, kui

Kooliajaloo on teada, et algselt oli hindamine kasutusel just ergutusvahendina, arvestuse pidamise ülesanne õpilaste edasijõudmise kohta lisandus märksa hiljem.

mingid uued teadmised seostuvad konkreetse tegevusega.

Emotsioonid seostuvad olukorraga, selle emotsionaalse läbielamisega. Juba L. Võgotskist alates tunnistatakse psühholoogias niisugust mõistet nagu sotsiaalne situatsioon, kusjuures selle situatsiooni *uurimisühik* on läbielamine või afektiivne suhtumine keskkonda.

Emotsionaalne, afektiivne suhtumine ei tähenda aga omakorda seda, kuidas inimene mõistab, teab antud situatsiooni, vaid seda, millise hinnangu ta langetab, kuidas olukorda hindab.

Püüame nüüd lühidalt vastata eespool esitatud küsimusele, *mida internalliseerimisprotsessis omandatakse?*

Vastus on: välised väärtused muudetakse sisemisteks väärtusteks.

Kõige üldistatult võib välisteks väärtusteks pidada ühiskonnas käibivaid norme, ideaale, tavasid. Institutsionaalsel tasandil on väärtusteks tegevuse eesmärgid. Normid, tavad, ideaalid, eesmärgid peavad muutuma inimeste vajadusteks, hoiakuteks, veendumusteks, väärtusorientatsiooniks.

Teine küsimus: *kuidas see protsess toimub?* Kui me eespool püüdsime näidata selle protsessi põhimõistete vahelisi seoseid, siis lisada tuleb järgmine oluline mõte: ühiskond peab ühed või teised nähtused, protsessid enne ise väärtustama (neile väärtuse omistama),

alles siis saab taotleda, et inimene need omaks võtab.

4-E: väärtuste omaksvõtmise viis

Lapsel ei ole kaasasündinud suhtumise ega kindlaid väärtushinnanguid. Need omandab ta elu jooksul. Lapse väärtushinnangute omandamise viisi on tähistatud nelja E-ga:

Exhortation,
Example,
Expectation,
Experience.

Esimene E tähendab, et täiskasvanud räägivad lapsele, mis on hea ja mis on paha, et nad nõuavad lapselt nii- või teisugust käitumist, juhendavad lapsi elama kindlate normide ja standardite järgi. Lapseiga on väga vastuvõtlik kindlatele ning täpsetele korraldustele ja reeglitele.

Teise E järgi omandab laps väärtusi jäljendamise teel. Ta näeb teatud käitumist ja jäljendab seda. Mõju on seda tugevam, mida positiivsem on lapse suhtumine jäljendatavasse.

Kolmas E tähendab ootusi ja vastutegutsemist. Laps, keda koheldakse kui väärikat inimest, peabki tavaliselt enesest lugu. Teistsugusel kohtlemisel tunnetaks ta ka ise enda armetust.

Neljas E on isiklik kogemus (*learning*

by doing). Lapse praktilisel ja aktiivsel tegutsemisel on väärtuste omandamisel hindamatu tähtsus.

Väärtuste omaksvõtmine kasvatuses teel

Neli E-d näitavad kõige üldisema tee, missugusel viisil laps väärtusi omandab. Need väljendavad nii stiihilist kui ka eesmärgistatud mõju. Kasvatust kui sihipärast, eesmärgistatud välist mõjutamist võib analüüsida mitmel viisil.

Väärtuste selginemine (values clarification)

Kooli ja õpetaja osa nähakse selles, et nad aitaksid jõuda lapsel selgusele oma väärtushinnangutes. Aluseks on I. Rathsi uurimus, milles autor leiab, et õpilased, kelle väärtushinnangud pole selged või puuduvad, on apaatsed, heitlikud ja püsimatud. Sisemisele segadusele vastavalt katsetavad nad erinevaid käitumisviise ning on ümbritsevatega konfliktis. Tegevused, milles väärtused selginevad, võivad olla väga erinevad (õppe- ja huvitegevus, mängud). Lapsed teevad valikuid, avastavad, mida nad usuvad ja hindavad. Ilmnevad väärtused. Õpetaja peaks jääma enam-vähem kõrvalseisjaks, ta peaks andma lastele tegutsemisvõimaluse, soodustades sellega väärtuste selginemist. Õpetaja ei tohi halvustada lapse arusaamu ka siis, kui tema enda omad on sootuks teistsugused. Tahaksin siinkohal tõm-

mata paralleelsele C. Rogersi lapsekeskse teraapiaga, mille mõte on selles, et ümbritsevate soe, empaatiline, aktsepteeriv suhtumine lapse mõtetesse ja hinnangutesse lubab lapsel jõuda ilma valveloleku ja hirmuta selgusele oma mõtetes ja tunnetes, probleemides ja otsingutes.

Väärtuste selginemise kontseptsioon tugineb väljakujunenud arusaamale sellest, mis on väärtused. Väärtuse testimise üldtunnustatud kriteeriumid on järgmised:

- väärtus on inimese valitud,
- valik peab olema vabatahtlik,
- valida peab saama alternatiivide hulgast,
- valik on inimesele kallis,
- valiku on inimene avalikult tunnustanud,
- valik ei ole ühekordne ja juhuslik, vaid regulaarne.

Selline kuueastmeline test annab võimaluse teha kindlaks ühe või teise väärtuse omandamist.

Väärtuste analüüs (*values analysis*)

Toome näitena J. Fraenkeli seitsmeastmelise õpetuse:

- lähtekohtade, st dilemmade mõistmine,
- eri lahenduste, st alternatiivide mõistmine,
- alternatiivide oletatavate tagajärgede mõistmine,
- lühema- ja pikemaajaliste tagajärgede ettenägemine,
- kõigi alternatiivsete tagajärgede võrdlemine,
- otsuse langetamine,
- tegutsemisplaani koostamine.

Tunnetusmehhanismide, eelkõige mõtlemismehhanismide arengu stimuleerimine

Aluseks on mõte, et väärtustest arusaamise võti on lapse ebamugavus dilemmade ees. Kõrgem tase saavutatakse vaid siis, kui nähakse vaeva, maadeldakse väärtusotsustustega. Õpetaja ülesanne on tekitada dilemma ja ärgitada diskussioone, sundides seega last leidma vastuseid küsimustele, missugune on õige tegutemisviis ja miks. Laps ei ole häiritud, kuuldes madalama taseme arutlusi, küll aga positiivselt, stimuleerivalt häiritud, kuuldes kõrgema taseme arutlusi. Tulemuseks on, et laps

tõmmatakse mõtlemise keerukamate struktuuride juurde.

Väärtuste kogumine (*set-of-values Approach*)

See õpetamisviis erineb eelnevaist, pole piiratud kindla metodoloogia ja protseduurireeglitega. Laste tööd ja tegemised on korraldatud nii, et igapäevase koolikogemusega kaasnevad ka kindlad väärtused – need, mida täiskasvanute maailm tahab noortele edasi anda. Siinjuures peaks rääkima eelkõige üldinimlikest väärtustest, nagu austus töö vastu, teiste inimestega arvestamine, eneseaustus, julgus, lahkus. Väärtused on tavaliselt "peidetud" õppeprogrammidesse, kooli sisekorra eeskirjadesse, õppeainetesse jne. See on täiskasvanute maailma teadlik katse oma väärtusi noortele edasi anda.

Hindamise väärtustav funktsioon

Hindamine on oluline mitte ainult koolielus, vaid igasuguses juhtimistegevuses. Pean siinjuures silmas eesmärgistatud tegevuse põhilülisid: eesmärk → tegevusprotsess → tulemused → hindamine eesmärgist lähtuvalt. Ka koolitöös on hindamist tähtsustatud just saavutatud tulemuste kontrollist ja mõõtmisest lähtuvalt (hindamise kontrolli- ja mõõtmisfunktsioon).

Diskussioonide aineks on ikka olnud vastuolu hindamise arvestus- ja kasvatustfunktsiooni vahel. Hindamine kui koolijõudluse arvestuse pidamise vahend peab olema objektiivne, st konkreetsed hinded peavad andma tunnistust konkreetsete teadmiste, oskuste ja vilumuste olemasolust, kusjuures hindamise ainsaks kriteeriumiks on omandatud teadmiste vastavus õppeprogrammides nõutule. Tegelikult on seda nõuet raske järgida, liiga palju on objektiivsust mõjutavaid tegureid.

Lisaks arvestuse pidamise funktsioonile on hindamisel teinigi üldtunnustatud funktsioon: stimuleeriv ehk ergutav. Kooliajaloo on teada, et algselt oligi hindamine kasutusel just ergutusvahendina, arvestuse pidamise ülesanne õpilaste edasijõudmise kohta lisandus märksa hiljem. Hindamine ergutusvahendina ei saa olla objektiivne, vastupidi, selleks et hindamisega õpilast ergutada, tuleb arvestada vägagi erinevaid subjek-

tiivseid asjaolusid: eelkõige õpilase pingutusi, tema püüdlusi, ühesõnaga – tööprotsessi, mitte pelgalt lõpptulemust.

Kuidas ületada vastuolu hindamise objektiivsuse ja subjektiivsuse nõude vahel? Mingeid valmisretsepte ei ole ega saagi olla, õpetaja ise peab igal konkreetsel juhul leidma õige tee, kusjuures tuleb alati meeles pidada, kui tundlikud on õpilased pisimagi ebaõigluse suhtes. Üht võib muidugi kindlalt öelda: mida noorem on laps, mida enam koolitee alguses, seda enam peaks esiplaanil olema hindamise ergutav funktsioon; mida rohkem on kogunenud konkreetselt mõõdetavaid teadmisi, oskusi ja vilumusi, mida suurem on vajadus anda lapsele objektiivset infot tema saavutustest, seda olulisem on hindamise arvestusfunktsioon.

Tegelikult on hindamise niisugune traditsiooniline käsitlemine küllaltki üheübaline ja piiratud. Terviklikuma pildi saamiseks peaksime kõigepealt eristama hindamise eri süsteeme või käsitlustasandeid:

- hindamine kui tunnetustegevuse element (tunnetusprotsessi osa),
- hindamine kui välise juhtimissüsteemi element.

Loomulikult on nimetatud tasandid või süsteemid vaid tinglikult eristatavad ning vajalikud hindamisprobleemide teoreetilisel lahtimõtestamisel.

Hindamine kui tunnetustegevuse element

See tähendab, et hindamine on iga inimese iseregulatiivse sisemise mehhanismi osa. Pole vaja hakata tõestama seda, mida on piisavalt tehtud nii filosoofide kui ka psühholoogide töödes. Nimetagem filosoofidest M. Kaganit, A. Hapsirokovit, S. Popovi; sotsioloogidest V. Jadovit ja kõiki *attitude*'i uurijaid Läänes; psühholoogidest S. Rubinsteini, V. Mjasištševit, A. Leontjevit. Mõte on selge ja lihtne: tunnetustegevusega kaasneb alati ka hinnanguline tegevus, kusjuures hinnangute aluseks on subjekti vajadused, huvid, püüdlused, hoiakud jms (st väärtushinnangud).

Kui vastsündinu teadvustamata hinnangulise reageeringu aluseks on kaasasündinud vajadused (bioloogilised tarbed), siis mida enam kogub inimene kogemusi, seda komplitseeritumaks

muutub ka tunnetusprotsessis hindamise alus (kriteerium). Kasvatus kui inimese sihipärane mõjutamine on võimalik vaid siis ja ainult sedavõrd, kuivõrd toimub muutus sisemises hinnangulises tegevuses (sisemine muutumine välise mõjutamise kaudu).

Mis on hindamise kui sisemise regulatsioonimehhanismi elemendi ülesanded, st tema funktsioonid tunnetustegevuses? Teadlased nimetavad erinevaid funktsioone, võttes aga aluseks selle, et hindamine on lahutamatu seotud väärtustega, et hindamise kaudu muutub mingi fakt või teadmine *isikuliseks* (*Mis see on? asemele tuleb Mis see on minule?*), võib öelda, et hindamise spetsiifiliseks funktsiooniks on ühelt poolt juba olemasolevate väärtuste väljendamine, teisalt aga väärtustamine. See tähendab nii välisilma nähtustele väärtuste omistamist kui ka sisemist väärtuste omaksvõtmist (internaliseerimist).

Hindamine kui välise juhtimissüsteemi element

Nagu öeldud, on igasuguse sihipärase tegevuse üheks oluliseks elemendiks eesmärgid ja nende saavutamise hindamine, tuntuim on see pedagoogikas ja koolitöös. Et hindamine on lahutamatu seotud väärtustega, ei ole väärtustamisest vaba arvestuse pidamine hindamise teel ega ka stimuleerimine.

Arvestusühikuks Eesti koolides on numbrilised hindepallid ja just seepärast on meie lastele headeks, väärtuslikeks numbriteks 5 ja 4, halbadeks 1 ja 2. Mõnel teisel maal on numbritel väärtuseline tähendus vastupidine. Hinne arvestusühikuna ei ole sobiv, sest mõõtühikud ei tohiks olla head ja halvad (võrdle näiteks kg ja g, km ja m). Ometi on nii, et seni, kuni pole välja pakkuda teist arvestuse pidamise viisi, on hinded koolis vajalikud nii õpilastele, õpetajatele kui lapsevanematele.

Vaatamata sellele, et hindamine on ka arvestus- ja stimuleerimisvahendina ikka ja alati väärtustav, eristame hindamise väärtustavat funktsiooni.

Mida ja kuidas?

Asjadele ja nähtustele väärtuse omistamine käib hinnangulise tegevuse kaudu. Koolitöös oleme sihipärase hindamise teel väärtustanud väga kitsa valdkonna – õpilaste jõudluse, täpse-

malt öeldes intellektuaalse jõudluse. Kuigivõrd antakse hinnang ka käitumisele, hinnatakse hoolsust, kuid kriteeriumid, mille järgi suur osa lapsi saab rahuldava hinnangu ja mõned eeskujuliku, on asjaosalistele enestele (s.t õpilastele) üsnagi ähmased. Needsamad intellektuaalsed jõudlused kipuvad siingi määravaks saama. Kõik muu, mis jääb vahetundi ja kooliseintest välja poole, on tagaplaanil.

Eelkõige vajaks sihipärast väljastpoolt tulevat hinnangut laste põhisuhtumine – suhtumine kaaslastesse (headus, abivalmidus, sõbralikkus, teistega arvestamine) ja suhtumine töösse, õppimisse (püüdlikkus, pingutamine, suhteline edasilikumine varasema tasemega võrreldes). Vähemalt võrdselt õpitulemustega peaks põhisuhtumine olema määrav lapse esiletõstmisel, temale kiitva hinnangu andmisel. Ainult nii saame näidata, et ka see on koolielus oluline, et ka selles suunas tuleb püüda paremuse poole.

Eraldi tuleb tõsta esile vajadust väärtustada hindamise kaudu ka lapse sise maailma. Me kõik oleme vägagi erinevad, igaühel meist on midagi, millele uhke olla, et tunnetada enese täisväärtuslikkust. Väline hindamine peaks aitama leida iseendas need väärtused. Andes hinnangu vaid intellektuaalsele koolijõudlusele, toimime ülekohtuselt. Saint-Exupérylt on pärit mõte: igas lapses võib olla varjul Mozart. Kasvatus ei olegi midagi muud, kui aidata lapsel leida iseenast, ja seda ka väljastpoolt tuleva (õpetaja) hindamisega.

Rääkides hindamisest kui väärtustamisest, osakem näha, missugused võimalused selleks on. Käimasolevas kooliuuenduses näiteks on põhiohk asetatud hariduse sisu muutmisele. Tahame, et meie lapsed oleksid targad, ent tarkus ja teadmised iseenesest ei tee kedagi heaks ega pane teistesse mõistvalt ning abistavalt suhtuma. Ometi tunne me just siin kõige suuremat vajaka jäämist. Kas ei ole hariduse sisust veelgi olulisemad õpetajad ja tingimused, milles nad peavad töötama?

Väljastpoolt tulev hindamine on eelkõige ülim väärtustamise vahend (abinõu, võimalus). See tähendab, et hindamisega on võimalik esemetele, nähtustele, tegevustele jms väärtust omistada, neid väärtuslikuks muuta kõige-

pealt ühiskonna, grupi, kollektiivi jms jaoks, seejärel iga konkreetse inimese jaoks. Niisugune väline väärtustamine peab eelnema internaliseerimisprotsessile, st väärtuste sisemisele omaksvõtmisele. Inimene võtab reeglina omaks väärtused, mida ühiskond on aktsepteerinud.

Hindamise üldine strateegia (suund, põhimõte) ei peaks olema vigade leidmine, eksimuste fikseerimine, karistamine, lapsele ta küündimatuse ja saamatuse demonstreerimine, vaid tema tugevate külgede leidmine, lapse toetamine, julgustamine ja ergutamine. See tähendab: hindamise eesmärk pole mitte niivõrd see, kuidas tulemusi ja suhtumisi mõõta, vaid see, kuidas suhtumisi kujundada, kuidas aidata lapse tähelepanu teatud üldnimilikele väärtustele juhtida, neid oluliseks muuta – kuidas aidata kaasa lapse eneseleidmisele.

Lapse väärtusmaailma areng

Inimese väärtusmaailma arengus on selgelt eraldatavad etapid. Nii võime väita kõige erinevamaid psühholoogia arenguteooriaid üldistades, et väärtusteks (sisemisteks hindamiskriteeriumideks) on

- sünnapärased ihad, tungid, tarbed või momendisituatsiooni vajadused,
- eeskuju, jäljendamise teel omaks võetud suhtumised ja arusaamad,
- välised normid, reeglid, seadused ja kokkulepped,
- sisemiselt omaks võetud reeglid, normid ja üldnimilikud väärtused.

Iga inimene loob endale oma väärtusmaailma ja jõuab teistest väga erinevale tasemele, kuid sisemise vabaduseni jõuavad vähesed. Ja ehkki nii põlvkondade kui ka ajastute väärtustes täheldatakse teatud erinevusi, on ometi kõikjal ja alati kehtivad väärtusi (näiteks kõlbelised), mille edasiandmine põlvest põlve ongi kasvatus ülesanne.